

Gustafson, Alrik

Štukavec, Libor (editor)

Počátky

In: Gustafson, Alrik. *Dějiny švédské literatury*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, 1998, pp. 9-16

ISBN 8021017678

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122872>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Počátky

I když je pravděpodobné, že před uvedením křesťanství v jedenáctém století mělo Švédsko poměrně bohatou domácí literaturu, do dnešních dob se nám z ní dochovaly jen nepatrné zbytky a ty sotva mají nějakou větší uměleckou hodnotu. Kromě několika runových rytin se stereotypními literárními motivy a menšího počtu runových fragmentů s krátkými básnickými texty, které určitou literární hodnotu mají, můžeme za nesporné doklady rané švédské literatury považovat jen krajové zákony. Jejich původ je prastarý, třebaže byly zapsány až ve třináctém a čtrnáctém století. Na rozdíl od Dánska, které má svá *Gesta Danorum*, a Norska, jehož nejstarší literatura se z valné části dochovala v bohaté literární tradici islandské, jsme u Švédska nuceni většinou sáhnout k riskantní vědecké metodě zvané „literární rekonstrukce“, chceme-li si udělat představu o převážně hypotetické „ztracené“ literatuře, která na jeho území v předkřesťanské době pravděpodobně existovala. Díky archeologickým nálezům, historickým pramenům a díky jejich srovnávání s víceméně přímými doklady v jistých nešvédských germánských pramenech (zvláště norskooislandských a anglických) nemusíme naštěstí zůstat jen u dohadů, pokud jde o existenci rané ústní literatury, z níž se do dnešní doby nedochovalo téměř vůbec nic.

Kdo tedy hodlá psát první kapitolu dějin švédské literatury, musí se nutně uchýlit ke spekulacím a hypotézám, aby mohl zhruba naznačit aspoň kontury primitivní literatury, z níž máme dnes jen zlomky. Než se však o takovou rekonstrukci pokusíme, bude užitečné prozkoumat její nemnohé skutečné pozůstatky, které se dochovaly na některých runových nápisech.

Nebudeme se zde zabývat složitou a těžko řešitelnou otázkou původu runového písma, kterou věda řeší už přes sto let, otázkou, zda jeho původ máme hledat v řecké nebo latinské abecedě, nebo v kombinaci obou a zda z hlediska zeměpisného runy pocházejí ze severního Černomoří, což je pravděpodobné, nebo z oblasti bezprostředně na sever od dnešní Itálie. Spokojíme se zde jen s obecným konstatováním, že bez ohledu na to, ze kterého starého jazyka runy

pocházejí nebo kde byla jejich kolébka, daly primitivním Seveřanům první psaný jazyk, že se na Severu vyskytovaly už koncem druhého stol. n. l., že v následujících stoletích se jejich užívání rychle rozšířilo a že teprve hluboko ve středověku byly nahrazeny abecedou latinskou. V době před velkým germánským stěhováním národů čítala runová abeceda čtyřiadvacet znaků, potom se jejich počet zmenšil na šestnáct, a to ve švédsko-norské i dánské verzi. Podle všeho zdání se obě vyvinuly poměrně nezávisle na sobě, dánské verze se však posléze používalo i ve Švédsku a Norsku.

Nemá-li Švédsko na rozdíl od svých severských sousedů celkem žádné literární památky větší hodnoty, nalézají se zato na jeho území nesrovnatelně větší počet runových kamenů. Z dochovaných runových nápisů, jejichž počet činí něco přes tři tisíce, se jich nachází na území dnešního Švédska asi dva tisíce pět set. Zbytek je skoro rovnoměrně rozdělen mezi Dánsko a Norsko. Kromě toho se tu a tam vyskytují ve starých, geograficky od sebe značně vzdálených severských koloniích, v Irsku, Cumberlandu a na ostrově Man na jihu a v Grónsku na severu. Jeden severský runový nápis se našel dokonce v Řecku. Byl vytesán na slavném pirejském lvu, který byly roku 1687 odvezen jako válečná kořist do Benátek a tam stojí dodnes. Zdaleka nejvíce runových kamenů (asi dvanáct set) se nalézají ve specificky švédské runové oblasti na území administrativně dost neurčitě vymezeném, které se později stalo krajem Uppland. Södermanland jich má asi tři sta, Östergötland a Gotland asi po dvou stech. Jinak se runové kameny nacházejí ve všech oblastech, které byly ve starých dobách osídleny, do Skåne na jihu až po Jämtland na severu.

Valnou většinu dochovaných runových kamenů tvoří nápisy na paměť něčí smrti, vyryté na vztyčených kamenech. Několik nejstarších však bylo nalezeno na hrotech kopí a oštěpů, amuletech a jiných drobných kovových nebo kostěných předmětech. Nejstarší severské runy jsou na hrotu kopí z konce druhé století, které bylo nalezeno ve Stabu v Norsku, a na některých předmětech z hrobových nálezů v Dánsku asi o sto let mladších. Na Gotlandu je několik runových nápisů pouze o něco novějších a přes nedostatek přesvědčivých důkazů můžeme předpokládat, že ve Švédsku se run začalo používat přibližně ve stejné době jako v Dánsku a Norsku.

Je možné, že runová abeceda vznikla původně proto, aby sloužila praktickým účelům každodenního života. Básnická (starší) Edda a mnohé nápisy však nasvědčují tomu, že se runám často připisovala magická moc. Podle staré severské tradice byly božského původu. Do tajemství runové magie zasvětili Ódina obři, s nimiž vedli bohové neustálé boje, a na ornamentech charakteristických pro četné mladší runové kameny nejsou obrazy Ódina nebo Tóra neobvyklé. Setkáváme se dokonce s případy, že na runových kamenech, které lze časově situovat do křesťanských dob, nahrazuje někdy známé Tórovo kladivo křesťanský kříž jako ochranný prostředek proti zlým mocnostem.

Zdá se však, že většina runových nápisů, které byly určeny k magickým účelům (tzv. kouzelné runy), pochází z předkřesťanských dob. Tyto rané runy se někdy ryly na špičky kopí a oštěpů — zřejmě proto, aby vymohly pomoc bohů v boji, na amulety, které měly chránit jejich vlastníka, nebo na předměty, které se kladly do hrobů, aby přivolaly kletby na ty, kdož znesvětili místo odpočinku mrtvých.

Nejstarší známý švédský runový nápis (na špičce kopí z Gotlandu) tvoří zvláštní sled písmen *sioag*. Má se za to, že nesrozumitelná řada samohlásek představuje zlověstnou magickou šifru, nikoli srozumitelné sdělení. Značně názornější doklad runové magie čteme na kameni v Björketorpu (Blekinge) z doby kolem roku sedm set n. l. Na jedné straně je vyryto jediné zlověstné slovo *uþArAbASbA* (což přibližně znamená prokletí) a na druhé šest řádků run, které rytmickým, slavnostním a zlořečícím jazykem hrozí neštěstím každému, kdo kámen znesvětil. K zajímavějším norským kamenům přibližně ze stejné doby a téměř se stejným runovým zaklínadlem proti znesvěcení hrobu patří známý Eggjumský kámen.

Podobná sémantická magie však není v dochovaných runových nápisech běžná, třebaže se v runové tradici ještě starší mohla vyskytovat. Většina nápisů obsahuje jednoduchý a jednoznačný text na památku nějakého člověka, text, který poskytuje lakonicky a bez ozdob tři informace: jméno mrtvého, jméno toho nebo těch, kdo dali kámen postavit, a na kamenech poměrně pozdních jméno rytce run. Mnohé tyto runové kameny se stručnými údaji čistě osobního rázu zajímají především jazykovědce, který hledá původ severských jazyků. Jiné lákají historika, který sbírá doklady o výpravách vikingů. K nejzajímavějším z této skupiny patří čtyřicet tzv. Ingvarových kamenů, které jsou dobovým svědectvím o slavném, avšak neúspěšném loupežném tažení Švédů hluboko do Gardariky (Ruska), a ještě početnější kameny připomínající památku Švédů, kteří se na začátku jedenáctého století ve službách Knuta Velikého účastnili tažení do Anglie a pomáhali mu vybírat známý „dánský poplatek“ („Danegeld“).

O několik málo runových kmenů se zajímají také literární historikové, kteří se na rozdíl od filologů a historiků stále shánějí po psaných dokumentech *vlastní hodnoty*, tzn. po takových, které buď svou formou neby myšlenkami, jež vyvolávají, naznačují aspoň počátek víceméně uvědomělého uměleckého záměru. Citlivé ucho občas zaznamená něco, co připomíná osobní tón, který náhodou proniká konvenčními formulacemi textu runového kamene, tu a tam je patrný náznak opravdového citu, např. v lakonickém vyjádření mateřského žalu, „Matka je nechala vyrýt na paměť svého syna, jediného,“ jak čteme na jednom kameni v Upplandu, v projevu vřelé vděčnosti vůči jistému náčelníku, Torstenu ze Södermanlandu, a jeho synům, kteří „dobře zacházeli se svými družiníky“, nebo ve zvláštním uznání za statečnost v boji, jakou

prokázal jeden, „co u Uppsaly neutekl, nýbrž bojoval, dokud měl zbraň“. Jeden švédský runový nápis má také humorný obsah. Je napsán na pilíři kostela v Lötu na Ölandu. Rytce run tam trpkými slovy vyjadřuje svou nespokojenost se špatným platem:

*Kdyby líp zaplatili,
runy by lepší byly.*

Výraznějším dokladem o literárních kvalitách runových nápisů je však dosti obvyklý výskyt rytmizovaného jazyka, který proniká jinak věcným, prozaickým textem dokonce v různých veršových typech. Verše jsou převážně velmi jednoduché a mohly být složeny kterýmkoliv průměrně nadaným člověkem. Nezřídka jsou však složitější, promyšlenější a občas používají *fornyrðislagu*, klasické staroseverské veršové formy. Je tomu tak ve střední části nápisu na Rökském kameni, nejznámějším ze všech runových kamenů. Proslulost Rökského kamene (byl nalezen ve zdi kostela v Röku v Östergötlandu) je založena na dvou okolnostech: jednak na runách samých, neboť čítají přes sedm set šedesát znaků téměř všech známých variant a pokrývají mohutný kámen po obou stranách (kromě starší runové abecedy o čtyřiaadvaceti znacích se zde vyskytuje také mladší o šestnácti znacích a prakticky všechny jejich varianty v kombinacích často nečitelných), jednak na skutečnosti, že po víc než stoletém vytrvalém úsilí o jejich výklad dosáhli vědci málo jednoty, pokud jde o přesný obsah velkých úseků nápisu.

Básnický fragment, který lze v podivné směsici run Rökského kamene rozeznat a v jehož osmi krátkých aliterovaných řádcích (nebo čtyřech delších s césurou) je snadno zjištělná forma *fornyrðislagu*, lze však celkem bezpečně přeložit takto:

*Divoký Didrik,
mořský král dravý,
jediný vládl
Jadranu břehům.
Na götském hřebci
Meringů hlava
v zbroji teď sedí
za štítem skrytý.*

Není zcela jasné, kdo byl tento Didrik, obvykle je však ztotožňován s Teodorikem, ostrogótským králem v Itálii (471–525 n. l.).

Je-li tomu tak, pak strofa z Rökského kamene *může* být, jak tvrdí někteří, fragmentem dnes ztraceného většího básnického díla. Tato teorie podnítila

několik vědců k prosazování teze, že již v polovině sedmého století mohla na území Švédska existovat bohatší tradice veršované epiky, než jakou lze s jistotou doložit. Tato domněnka je nesporně velmi lákavá, při nedostatku pádnějších důkazů však poněkud nadnesená.

Na podporu teorie tvrdící, že přes nedostatek dochovaných památek mělo Švédsko poměrně bohatou předkřesťanskou literární tradici, je třeba uvést skutečnost, že mnoho dokladů — zde máme na mysli zvláštní jedinečné skalní rytiny s kratším runovým textem, které známe z Ramsundsbergetu — svědčí jednoznačně o tom, že již dvě stě let po vzniku Rökského kamene byla ve Švédsku zcela zdomácnělá nejnámější ze všech germánských hrdinských tradic, totiž cyklus ság o Sigurdu Fáfnobijci, jež se posléze soustředily do *Ságy o Volsunzích* (*Völsungasaga*). Rytina na Ramsundsbergetu je mimořádně zachovalým pozdním příkladem primitivního severského umění skalní rytiny, jaké se hojně pěstovalo v době bronzové (přibližně od roku 1500 do roku 500 př. n. l.) dávno před zavedením run, a nazývá se „Sigurdova rytina“. Postavy, které jsou vyobrazeny na ploše vymezené odvážně pojatým, hadovitě stočeným pásem, lze totiž snadno identifikovat s představiteli hlavních epizod ze života hrdiny Sigurda. Krátký runový nápis na pásu zní: „Sigrid, Alrikova matka a Ormova dcera, postavila tento most pro duši Holmgera, svého pána, Sigröдова otce.“ Jak nápis souvisí se Sigurdovou rytinou, k níž je připojen, zahaluje rouška tajemství.

Často se tvrdilo, že na rozdíl od Norska a Islandu nemá Švédsko žádné zbytky sebezpytujícího období zániku, onoho posledního stadia domácí literární tradice severské, které se říká *skaldské básnictví*. V poslední době ti badatelé, podle nichž skaldské básnictví mohlo tvořit součást rané švédské literární tradice, poukazovali na typický příklad skaldského básnictví, na tzv. *dróttskvaett* s jeho důmyslnou souhrou aliterací a asonancí a složitým uplatněním *kennin-gů*, který se vyskytuje u Karlevi na Ölandu na kameni z doby kolem roku 1000. Bylo však také řečeno, že na tomto nápisu je nepopíratelně švédské pouze to, že kámen, do něhož je vytesán, stojí na švédské půdě. Jeho text vypovídá o dánském vojenském náčelníku a se vši pravděpodobností pochází od norského nebo islandského skalda. O skaldském umění ve Švédsku víme jen to, že skaldové, kteří občas přednášeli své výtvary na švédských dvorech, byli Islandané nebo Norové. Těžko s určitostí říci, zda existovali skaldové čistě švédského původu. Přední runolog Sven B. F. Jansson však nedávno předložil velmi přesvědčivé důkazy o existenci domácí, švédské skaldské tradice. Jeho argumenty se opírají především o runový nápis na malé měděné krabičce, která se našla roku 1911 v Sigtuně.

Vzhledem k malému počtu švédských literárních památek z doby před začátkem středověku a s ohledem na jejich poměrně malou zajímavost ve srovnání s památkami islandsko-norskými z téhož období si lze položit otázku, zda

není nesmyslné tvrzení, že tyto runové nápisy a obrazy vyryté do kamenů opravdu odrážejí rozsáhlejší, dnes ztracenou literární tradici. Dospěli bychom možná k záporné odpovědi, kdyby nám určité germánské prameny neumožnily několik fascinujících pohledů do poměrů v předkřesťanském Švédsku a nedokreslily útržkovitý a neúplný obraz, s nímž bychom se jinak museli spokojit.

S nejranějšími neseverskými zmínkami o Švédsku se setkáváme v Tacitově *Germanii* (kolem roku 100 n. l.) a ve spise *O původu a činech Gótů* (De origine actibusque Getarum, asi z roku 550 n. l.), jehož autorem je gótský kronikář Jordanes. Žádný z těchto pramenů však neobsahuje zajímavější podrobnosti o tehdejších Švédech nebo informace zvláště literárně zajímavé. Podstatně větší význam mají pro literárního historika *Dějiny hamburských arcibiskupů* (Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum, asi z roku 1070) od Adama z Brém, které obsahují známý popis obřadů ve Staré Uppsale, středisku primitivního náboženského kultu. Na pochmurném popisu krvavých obětí, které se konaly ve Staré Uppsale („Každý den / během náboženských slavností / obětují jednoho člověka spolu s dalšími živými tvory, takže za devět dní činí počet obětí dvaasedmdesát.“), upoutá literárního badatele zvláště zmínka o „čarodějnických písních ..., které se zpravidla zpívají při úlitbě“. Jak biskup poznamenává s náležitou kněžskou diskrétností, jsou tyto čarodějnické písně „četné a pohoršlivé, pročež raději o nich nehovořit“. Jeden švédský badatel se domnívá, že šlo nejspíše o chvalo zpěvy na boha plodnosti Freye, stejného druhu jako Aristofanovy falické hymny. Ať už tomu bylo jakkoliv, svědectví Adama z Brém zcela jasně dokazuje, že píseň zaujímala ve starošvédských náboženských obřadech ústřední postavení a že zde máme nepochybně co činit s jedním ze základních kamenů domácího básnictví. Literárnímu badateli v oblasti, která je na materiál tak chudá, nezbyvá než litovat, že kvůli slušnosti považoval dobrý mnich Adam za svou povinnost vypustit texty písní, které zřejmě tvořily organickou součást uppsalského obřadu.

Skutečnost, že Stará Uppsala zaujímala na Severu ústřední postavení nejen v ohledu náboženském, nýbrž i politickém, vyplývá zřetelně z toho, že se o ní tak často mluví v islandsko-norské literární tradici, v eddických skladbách a ságách. Dokladem, který o výlučné pozici Staré Uppsalý hovoří nejpodrobněji, je *Sága o Ynglinzích* (Ynglingasaga). Jejím autorem je Snorri Sturluson a tvoří první část slavných dějin norských králů nazvaných *Heimskringla*, „okrsek zemský“, podle prvních slov díla. Podle zvyku vypravěčů ság si Snorri bez rozpaků vypůjčuje ze skaldských skladeb. Jeho *Sága o Ynglinzích* je vlastně vybudována na skaldské básni *Výčet Ynglingů* (Ynglingatal) (kromě čtených Snorriho citátů je dnes ztracena) a Snorri ji připsuje skaldovi jménem Tjóðólf z Hvinu. Přes nedostatek spolehlivých důkazů je pravděpodobné, že Tjóðólf patřil k velkému okruhu skaldů, jímž se obklopi král Harald Krásnovlasý (860–930 n. l.), aby svému dvoru opatřil důstoj-

nou zábavu, a především aby zajistil přítomnou i budoucí slávu svému královskému jménu.

V básni *Výčet Ynglingů* se Tjódólf podjal nesnadného úkolu sestavit náležitě důstojný rodokmen velmoži Ragnvaldovi, příbuznému krále Haralda. Nepřímo — není jasné, zda úmyslně či neúmyslně — mohl Ragnvaldův rodokmen v Tjódólfově podání rovněž sloužit nárokům Haraldovy rodiny. Tjódólf se pustil odvážně do díla a ke své vlastní (a jistě i pánově) spokojenosti dokázal, že norský královský rod, jemuž sloužil, se nejméně jedenadvaceti pokoleními králů a bohů dá sledovat až — k samému Ódinovi.

Přestože tato nesporně ohromná genealogie má být náležitým rodokmenem norské královské rodiny, tvoří téměř všech dvacet pokolení jejich údajných předků švédští bohové a králové ze starouppsalského rodu Ynglingů. Tím se stává Tjódólfova skladba *Výčet Ynglingů* mnohem důležitější pro švédské historiky a literární historiky než pro norské. Kromě popisů náboženských obřadů ve Staré Uppsale, kterou jsou nápadně podobné těm, o nichž píše Adam z Brém, podává celé politické dějiny (s hojnými dodatky o mýtech, když zpracovává raná období) administrativní oblasti, jejímž centrem byla Stará Uppsala. Je možné, jak se někteří domnívají, že je Tjódólfovu báseň třeba považovat za poměrně pozdní norskou verzi většího počtu starších švédských hrdinských básní nebo ság. Nelze říci, zda měl Tjódólf opravdu přístup k materiálu starošvédských eddických skladeb a ság v nějaké definitivní ústní nebo psané podobě, i když je to pravděpodobné. Kdyby tomu tak bylo, přivedla by nás skladba *Výčet Ynlingů* jen na krůček od významného materiálového komplexu předkřesťanské švédské literatury, která se nám bohužel nedochovala.

Podobné teorie jsou pochopitelně nespolehlivé, neopírají-li se o jiný důkaz. Mají však jistou oporu v některých podrobnostech jiného nešvédského pramene, staroanglického eposu *Beowulf*, který vznikl pravděpodobně kolem roku 700 n. l., tzn. dvě století před skladbou *Výčet Ynlingů*. Ačkoliv byl *Beowulf* zaznamenán v Anglii, je jeho hrdinou „Geat“ (Göt) a skoro celý jeho děj se odehrává v Dánsku a Švédsku. Nutno tedy předpokládat severský původ většiny mytologického i historického materiálu, o nějž se *Beowulf* opírá. O otázce, do jaké míry byl tento materiál dánský, nebo švédský se dlouho vedla živá vědecká diskuse, která dodnes nedospěla k žádným definitivním výsledkům — a možná nikdy k nim nedospěje. Rozhodně však nasvědčuje švédskému původu valné části materiálu *Beowulfa* mnoho skutečností: jeho hrdina, jak se v básni dovídáme, je geatský princ, později král Geatů (Götů), kteří obývali dnešní jižní Švédsko; *Beowulfův* strýc Hygelac, historická postava, o níž se zmiňuje mj. Řehoř Tourský, hraje později v básni důležitou úlohu jako král Geatů; jako v prvním známém dokumentu se zde vyskytuje slovo „Sveorice“ (Svea rike, Švédské království) a většina děje druhé části *Beowulfa* se týká

vnitřních politických a vojenských záležitostí Švédska, zvláště krvavých válek mezi Svey a Göty, které posléze vedly ke sjednocení Švédska pod vládou vítězných Sveů. Těmto válkám, k nimž došlo v šestém století, věnoval pozornost Tjóðólf ve skladbě *Výčet Ynglingů* stejně jako anonymní autor *Beowulfa* a je pravděpodobné, že oba básníci použili stejného pramene. Skutečnost, že tento pramen existoval ve Švédsku v poměrně vyhraněné ústní podobě, vyplývá také z toho, že historické postavy a události po sobě následují v obou skladbách ve stejném pořadí.

Nic bližšího však o eventuálním švédském hrdinském básnictví skaldského typu z vikinské nebo ještě ranější doby tvrdit nelze. A co zde říkáme, je samozřejmě pouze vědecká rekonstrukce, poněvadž o žádné skutečné literární památky se opřít nemůžeme. Je bohužel fakt, že kromě zcela útržkovitých dokladů, jež nám poskytují některé runové nápisy, se žádná předkřesťanská švédská literatura nedochovala, pokud k ní nechceme počítat části krajových zákonů, které však byly zaznamenány až ve středověku. Švédové se mohou utěšovat tím, že švédské runové nápisy, jak bylo uvedeno výše, svým počtem výrazně převyšují ostatní severské země, a co je ještě důležitější, že tyto nápisy jsou *jednoznačně dobovými* psanými prameny, což neplatí o eddických skladbách, skaldském básnictví a ságách z Islandu a Norska ani o starých tradicích, o nichž píše Saxo Grammaticus v díle *Gesta Danorum*.

Na závěr kapitoly, která pojednává o počátcích švédské literatury, bychom snad měli připomenout, že často používané pojmy jako „hrdinský věk“ a „vikinské období“, jimiž se obecně označuje severská kultura před středověkem, jsou poněkud zavádějící. Novější vědecké bádání, mj. výzkum místních názvů, ukázalo, že ve druhé polovině tohoto období se na domácí půdě vedl poměrně klidný život, který znamenal rychlý rozvoj zemědělství a významný sociální pokrok. Vikinské výpravy k cizím břehům jsou jistě nejdramatičtějším svědectvím o aktivitě Severanů před nástupem středověku, ucelený obraz o životě na Severu v té době však zdaleka neposkytují. „Hrdinský věk“ nebyl jen heroický, jaký jej chce vidět lidová tradice. „Vikingové“, kteří podnikali výpravy za dobrodružstvím a válečnou kořistí do cizích zemí, měli také čas na orání vlastních polí a na to, aby na svém území položili alespoň základy stabilní společnosti. Míra, v jaké se švédský viking zdržoval doma, může být dokonce vysvětlením faktu, proč nerozvinul a nechoval bohatou tradici hrdinského básnictví. Byl možná tak zaměstnán praktickými záležitostmi, že se krásným uměním — aspoň v jejich vyspělejších formách — mohl věnovat jen příležitostně.